

Interreg
CENTRAL EUROPE

NewPilgrimAge

European Union
European Regional
Development Fund

**PRIROČNIK ZA
VREDNOTENJE KULTURNE
DEDIŠČINE S POMOČJO
VKLJUČEVANJA
LOKALNE SKUPNOSTI
2020**

Kazalo

POVZETEK	4
1. UVOD	7
1.1 Kakšen je namen tega priročnika?	9
2. DEDIŠČINA SV. MARTINA V SODOBNEM SVETU	11
3. VKLJUČEVANJE SKUPNOSTI	13
3.1 Kaj je skupnost?	13
3.2 Kako spodbujati vključevanje skupnosti?	15
3.3 Kdo je kulturni promotor oz. vršilec sprememb in zakaj je njegova vloga tako pomembna?	15
3.4 Kako organizirati uspešen sestanek predstavnikov lokalne platforme deležnikov?	17
3.5 Zakaj so proslave in kulturni dogodki tako pomembni?	18
4. PROCES VREDNOTENJA, NOVI KULTURNI IZDELKI IN STORITVE	22
4.1 Kako začeti s procesom vrednotenja?	23
4.2 Razvoj inovativnih izdelkov in storitev	25
4.3 Kako generirati ideje za nove izdelke in storitve?	25
5. ORODJA IKT ZA PROMOCIJO KULTURNE DEDIŠČINE	29
5.1 Različni načini uporabe orodij IKT pri vrednotenju kulturne dediščine	30
5.1.1 <i>Intelektualna in fizična dostopnost</i>	30
5.1.2 <i>Ukrepi, usmerjeni v dokumentiranje in snemanje na kraju samem</i>	33
5.1.3 <i>Ukrepi, usmerjeni v zagotavljanje več različnih kontekstov razlage</i>	34
5.1.4 <i>Ukrepi, ki omogočajo večje sodelovanje javnosti</i>	35
ČASOVNICA	36
ZAKLJUČEK	38

Povzetek

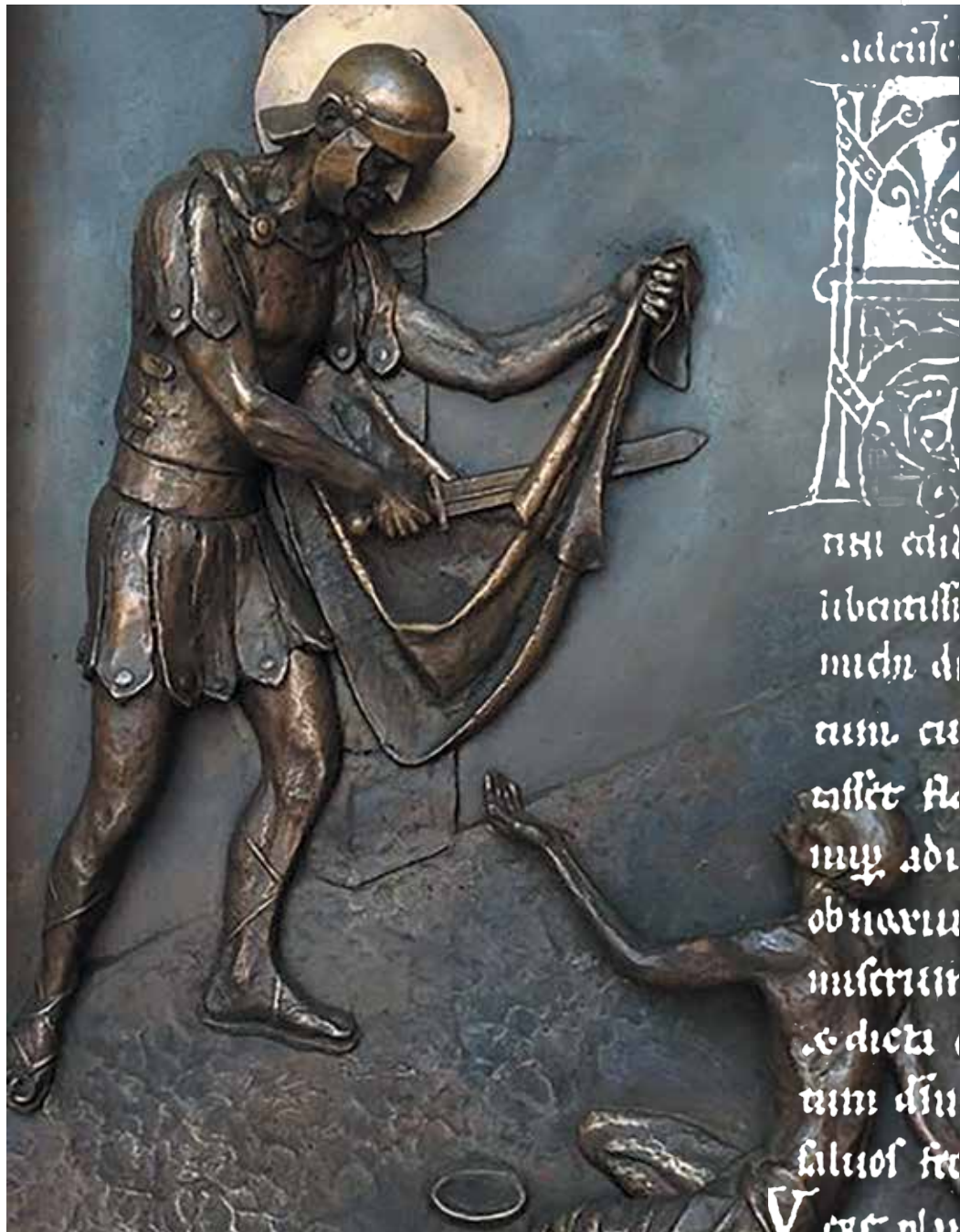
Snovni in nesnovni elementi iz preteklosti, identificirani, dokumentirani, ovrednoteni in uporabljeni kot kulturna dediščina, predstavljajo korenine za védenje o tem, kdo smo, komu pripadamo in kako naj gremo naprej v sodobnem času. Kulturne prakse raziskovanja, oživitve, interpretacije in razvoja kulturne dediščine so postale pomembna gonilna sila pri lajšanju sodobnih družbenih, kulturnih, okoljskih in gospodarskih izzivov pa tudi pri vzpostavljanju vzdržnega napredka v lokalnih skupnostih.

Danes ohranjanje in interpretacija edinstvenih kulturnih prvin nista le v rokah strokovnjakov iz dediščinskih institucij ali raziskovalnih centrov, temveč tudi v rokah lokalnih prebivalcev, ki so prepoznani kot nosilci dediščine, kulturni aktivisti, izvajalci in prenašalci dediščine mlajšim generacijam. Zaradi tega pridobivajo vedno pomembnejšo vlogo. Politični odločevalci, podjetniki in strokovnjaki bi morali lokalnim skupnostim pomagati pri zagotavljanju vzdržne zaščite, upravljanja in razvoja njihove javne dediščine.

Glavni cilj priročnika je tako predstaviti korake, kako doseči sodelovanje skupnosti v projektih, povezanih s kulturno dediščino in kako implementirati procese ovrednotenja preteklih stvaritev z aktivnim vključevanjem lokalnih prebivalcev, da bi skupaj razvijali in oblikovali nove kulturne izdelke in storitve. Ti izdelki morajo temeljiti na tradiciji in lokalni zgodovini skupnosti, toda potrebno jih je nadgraditi glede na sodobna valorizacijska izhodišča, ustvarjalne pristope, potrebe, zamisli in nova tehnološka orodja.

V priročniku so predstavljene zanimive in poučne prakse, ki izpostavljajo uporabo različnih interaktivnih in „mehkih“ metod za krepitev skupnosti po pristopih „od zgoraj navzdol“ in „od spodaj navzgor“ (na primer: intervjuji, interaktivne delavnice in predavanja; festivali, praznovanja in vodeni sprehodi; tekmovanja, pripovedovanje zgodb itd.). Primeri pokažejo, kako načrtovati, oblikovati in izvajati aktivnosti s pomočjo skupnosti za doseganje inovativne in ustvarjalne interpretacije, vrednotenja in uporabe lokalne dediščine za izobraževalne, turistične, kulturne in socialne programe. Poleg tega predstavitev interaktivnih spletnih portalov, digitalnih platform, iger, kvizov, pogovornega zemljevida, virtualno obogatenih razstav in ogledov prikazujejo načine, kako prepričati mlade generacije, da ustvarjanje lokalne dediščine lahko omogoči številne priložnosti za uresničevanje drznih idej v praksi.

Priročnik je bil pripravljen v okviru projekta *NewPilgrimAge – Reinterpretacija dediščine sv. Martina in z njim povezanih vrednot delitve kot novi promotor na skupnosti temelječe gostoljubnosti v 21. stoletju* (program INTERREG Srednja Evropa, 2017–2020), v katerem so se partnerjih iz štirih držav (Madžarske, Slovenije, Hrvaške in Italije), ki ležijo vzdolž srednjeevropskega dela Evropske kulturne poti sv. Martina Tourskega (*Via Sancti Martini*), posvetili trajnostni uporabi dediščine sv. Martina in njegovih družbenih vrednot kot pomembnemu kulturnemu promotorju za prepoznavanje razlogov, zakaj potrebujemo medsebojno pomoč, kako drug drugemu predajati vrednote in s tem bogatiti življenje.

1. Uvod

V zgodbah, materialnih ostankih in nesnovnih prvinah, ki smo jih podedovali od naših prednikov, lahko najdemo bogat navdih in smernice za kakovostnejše in boljše življenje v sedanjosti in prihodnosti. Kultura, ki jo razumemo kot način življenja lokalnih prebivalcev v različnih zgodovinskih obdobjih, izraža znanje, ustvarjalnost, način razmišljanja in pogum ljudi v konkretnem naravnem in kulturnem okolju. Pomembno je, da kulturne ostanke, spomine, znanja, večšine in druge pretekle sestavine

ohranjamo, obnavljamo, varujemo in vzdržno uporabljamo. Še več, materialne in nematerialne prvine iz preteklosti je treba prepoznati, dokumentirati, interpretirati in ovrednotiti s pomočjo različnih deležnikov kot lokalno, nacionalno ali nadnacionalno kulturno dediščino. S tem ohranjamo lastne korenine in potrebne čustvene vezi za prepoznavanje in zavedanje, kdo smo, komu pripadamo in kako naprej. Gre za pomembne simbole krepitve in razvijanja osebne, lokalne, nacionalne in nadnacionalne identitete.

Slika 1: Italijanski umetnik Paolo Cossi, ki je ilustriral »Govoreči zemljevid sv. Martina v Benečiji«, Italija (avgust 2019).

Slika 3: Stara cerkev sv. Martina v Dugem Selu, Hrvaška (oktober 2019).

Ob tem se porajajo naslednja vprašanja: Kako lahko ohranjamo in varujemo ostanke iz preteklosti ter znanje in veščine, da bi nam te lahko v prihodnosti koristile? Kako jih zasnovati, prilagajati ali nadgrajevati v skladu s potrebami sodobnega časa, našim načinom življenja in tehnološkim napredkom? Kako je mogoče identificirati, kateri ostanki iz preteklosti imajo razvojni potencial za vzdržni razvoj lokalnih skupnosti?

Slika 2: Romar Sergio Giusto in njegov prijatelj Gianfranco Radini iz kraja Albenga (Italija), ki sta prepešačila pot iz mesta Sombotel (Madžarska) v Albengo (1200 km) z namenom oživitve duhovne zapuščine sv. Martina. Med romanjem sta se ustavila v zgodovinskem naselju Vipavski Križ v Sloveniji, kjer jih je tamkajšnji domačin povabil v svojo vinsko klet (april 2019).

1.1 Kakšen je namen tega priročnika?

Priročnik predstavlja nekaj pomembnih korakov za motiviranje in spodbujanje lokalnih prebivalcev, da znotraj lokalne skupnosti postanejo aktivni protagonisti v dejavnostih, povezanih s kulturno dediščino. Vrednote in pomen, ki ga lokalno prebivalstvo pripisuje svoji kulturni dediščini, so ključnega pomena za vzdržni razvoj skupnosti in oblikovanje novih kulturnih izdelkov ter storitev, ki temeljijo na

ekipe načrtovati, uporabljati in se posluževati različnih participativnih metod, orodij in celostnih pristopov.

Priročnik je osnovan na dosežkih, ki so bili zasnovani, izvedeni in preizkušeni znotraj projekta NewPilgrimAge – »Reinterpretacija dediščine sv. Martina in z njim povezanih vrednot delitve kot novi promotor na skupnosti temelječe gostoljubnosti v 21. stoletju«

Slike 4, 5: Utrinki z delovnih sestankov partnerjev pri projektu NPA na mednarodnih srečanjih v Dugem Selu (Hrvaška, oktober 2019), Albengi (Italija, november 2018).

tradiciji in lokalni zgodovini, obenem pa so prilagojeni sodobnim potrebam, zamislim in tehnologijam. Z namenom kakovostnega vključevanja dediščine v razvoj skupnosti, morajo projektne

(program INTERREG Srednja Evropa, 2017–2020). Tekom projekta si je sedem partnerjev iz štirih držav vzdolž srednjeevropskega dela Evropske kulturne poti sv. Martina Tourskega

Slika 6: Mednarodno srečanje partnerjev NPA v Budimpešti (Madžarska, april 2018).

(Via Sancti Martini) v medsebojnem sodelovanju prizadevalo poiskati in opredeliti vrednote za sedanost v sozvočju s preteklostjo in s tem ponuditi priložnost za oblikovanje premišljene prihodnosti. Dediščina sv. Martina in njegove socialne vrednote so služile kot pomembno kulturno gonilo za spodbujanje integriranega upravljanja kulturne dediščine, hkrati pa tudi kot vsebina izobraževalnih, socialnih, kulturnih in ekonomskih programov.

Predstavljene študije primerov in koraki so bili zasnovani s pomočjo treh glavnih pristopov:

- vključevanja skupnosti v vrednotenje kulturne dediščine;
- različnih praks vrednotenja kulturne dediščine, osnovanih z vključevanjem skupnosti;
- oblikovanja IKT orodij za boljšo prepoznavnost kulturne dediščine in celovito promocijo kulturnih izdelkov in storitev.

Sv. Martina (316/335-397), ki je najbolj znan in prepoznaven krščanski svetnik v Evropi, je Svet Evrope leta 2005 razglasil za evropsko osebnost. Ob istem času so pot iz njegovega rojstnega kraja Savaria (današnji Sombotel na Madžarskem) do Toursa v Franciji, kjer je opravljal škofovsko službo, razglasili za Evropsko kulturno pot *Via Sancti Martini*. Namen Evropske kulturne poti sv.

Martina Tourskega je poudariti pomen sodelovanja med narodi, človečnosti, zaupanja ter izmenjave virov, znanja in vrednot. Te simbolizira svetnikovo človekoljubno dejanje iz 4. stoletja, ko je v mestu Amiens v Franciji svoj vojaški plašč prerezal na pol, da bi ga podelil z revežem, ki je pozimi trpel zaradi hudega mraza. Ta podoba sv. Martina je postala najpogostejša ikonografska tema v različnih državah.

Slika 7: Podoba sv. Martina na Zgodovinskem karnevalu Savaria, ki je potekal na trgu sv. Martina v kraju Sombotel (Madžarska), avgust 2018.

Slika 8: Zemljevid poti Via Sancti Martini, ki ga je fotografiral Sergio Giusto na svoji poti iz Sombotela (Madžarska) v Albengo (Italija), april 2018.

Zapuščina sv. Martina in njegove socialne vrednote predstavljajo pomembne simbole za sodobni svet, saj nas spodbujajo k negovanju prijateljskih odnosov med narodi, državljani in sosedi, vzpostavitvi sodelovanja med sektorji in civilno družbo, iskanju veselja v delu s skupnostjo, medsebojni izmenjavi znanja in izkušenj, opolnomočenju ranljivih skupin in prepoznavanju zadovoljstva, ki izvira iz zavedanja, da potrebujemo drug drugega in se lahko naučimo dajati ter osrečevati drug drugega.

Partnerji pri projektu NPA so združili moči, da tovrstno kulturno dediščino ponovno oživijo, in to na ustvarjalne ter inovativne načine z uporabo interaktivnih pristopov ob podpori IKT orodij.

Slika 9: Poseben izbor vina sv. Martina iz vinske kleti Apátsági v naselju Pannonhalma (Madžarska). Vino so preskušali na kulturnem dogodku soseske v Palotanegyedu, 8. okrožju Budimpešte. Z namenom ohranjanja spomina na sv. Martina je organizacija Mindspace v sodelovanju s podjetjem Verkstaden organizirala delavnico in pomagala pri oblikovanju okolju prijaznih nakupovalnih vrečk.

Civilna družba je postala ključni akter v procesu vrednotenja kulturne dediščine. Od odnosa lokalnega prebivalstva do kulturne dediščine in pomena, ki ji ga pripisujejo, je namreč odvisno, kako bo skupnost skrbela za ohranjanje, vzdrževanje in uporabo zakladov iz preteklosti. Med izvedbo projekta

3.1 Kaj je skupnost?

Glede na Konvencijo o varovanju nesnovne kulturne dediščine za človeštvo (UNESCO, 2003) bi morale biti skupnosti odprte. Njihove raznolikosti

NPA so bili uporabljeni participativni pristopi in različne metode oblikovanja in utrjevanja skupnosti za aktivno vključevanje lokalnih prebivalcev in drugih ustreznih nevladnih organizacij. Namen aktivnosti je bil učinkovito sodelovanje skupnosti pri vrednotenju in uporabi kulturne dediščine kot gonilne sile za vzdržni lokalni razvoj.

se izražajo v geografskem, spolnem, poklicnem, starostnem in verskem smislu ter tudi na drugih področjih pripadnosti.

Slike 10, 11, 12: Lokalni sestanki v Dugem Selu (Hrvaška, februar 2019), Mariboru (Slovenija, oktober 2018) in Sombotelu (Madžarska, marec 2019).

Skupnost se lahko nanaša na prebivalce vasi/naselja/soseske/ mesta, ki obnavljajo materialne ostanke dediščine ali obujajo nesnovno dediščino (npr. tradicije, šege in navade, ljudsko izročilo), oziroma člane lokalnih združenj (kulturna društva), ki se zbirajo z namenom izvajanja določenih kulturnih aktivnosti ali nalog. Še več, skupnost se lahko nanaša tudi na skupino žensk, mladih, kmetov idr. iz različnih regij ali celo držav, ki si prizadevajo za ohranjanje določenih prvin dediščine (prim. kulinarike, kmetijskih znanj) ali uporabo tradicionalnih praks pri razvijanju novih idej (t.i. skupnost za dediščino).

Člani skupnosti si pogosto izmenjujejo izkušnje, prakse, znanje, vrednote in estetske poglede.

V okviru projekta NPA so skupnost predstavljali deležniki iz različnih sektorjev, zlasti kulturnih institucij, lokalnih uprav, civilne družbe in zasebnih družb, ki so oblikovali tako imenovano lokalno platformo deležnikov. Na ta način je prihajalo do povezovanja in uporabe pristopov »od spodaj navzgor« in »od zgoraj navzdol«. Takšen pristop je nosilec političnih odločitev (zlasti lokalnim oblastem) in lokalnim skupnostim/državljanom omogočil učinkovito sodelovanje za doseganje skupnega cilja in uveljavljanje skupnih vrednot.

3.2 Kako spodbujati vključevanje skupnosti?

Pri vključevanju posameznikov v aktivnosti, povezane s kulturno dediščino, je mogoče uporabiti različne metode in orodja. Naloga projektne ekipe, strokovnjakov in lokalnih oblasti je odkriti način, kako prisluhniti potrebam, pričakovanjem in idejam lokalnih prebivalcev. Aktivnosti je mogoče izvajati v šolah, študijskih krožkih, soseskah ali lokalnih društvih (nevladnih organizacijah). Če regija, mesto ali vas takšne aktivnosti že ima, potem lahko projektna ekipa sodeluje z njihovimi člani in jim pomaga pri sodelovanju v lokalni platformi deležnikov, s čimer bo lokalno prebivalstvo lažje vplivalo na

proces sprejemanja odločitev. Če so člani skupnosti nedejavni, ne kažejo zanimanja in med seboj ne sodelujejo, pa vendar so v njihovem okolju pomembni elementi dediščine, potem se lahko za spodbujanje oblikovanja, utrjevanja in vključevanja skupnosti v kulturne aktivnosti uporabi različne participativne pristope.

Projektne partnerji NPA so najprej določili kulturnega promotorja oz. mediatorja (t. i. vršilca sprememb), nato ustanovili lokalno platformo deležnikov in nazadnje organizirali različna srečanja, delavnice in kulturne dogodke.

3.3 Kdo je kulturni promotor oz. vršilec sprememb in zakaj je njegova vloga tako pomembna?

Kulturni promotor oz. vršilec sprememb je usposobljena, zaupanja vredna in motivirana oseba, ki ima sposobnost izgrajevanja mostov med javnimi oblastmi/nosilci odločanja, državljani, strokovnjaki in predstavniki poslovnih subjektov na mednarodni in lokalni ravni. Kulturnega promotorja se določi nekoga izmed predstavnikov skupnosti, kulturnih skrbnikov, članov lokalnih

institucij, neodvisnih strokovnjakov ali podjetnikov, ki iščejo načine za ustvarjanje novih priložnosti in krepitev lokalnega razvoja s pomočjo kulturnih virov in dediščine. Njegova/njena naloga je navdihovati lokalno skupnost za zagotavljanje nadaljnega vključevanja in participacije pri upravljanju dediščine tudi po izteku obdobja, ki ga pokriva konkretni projekt.

V procesu izvedbe so partnerji NPA ugotovili, da iskanje kulturnega promotorja, ki bi imel ustrezne veščine (npr. s področja administracije, razvoja skupnosti, pogajanj, mediacije, raziskovanja, spremljanja in evalvacije) za spodbu-

janje in aktiviranje skupnosti ter sposobnost strateškega razmišljanja pri povezovanju različnih deležnikov (javnih oblasti, nosilcev odločanja, podjetnikov, državljanov itd.), ni preprosta naloga.

Kulturni promotorji so pri projektu NPA podpirali projektne partnerje pri zelo različnih ukrepih in/ali doseganju raznolikih ciljev. Kot primer lahko navedemo, da je vršilec sprememb v Benečiji (v Italiji) podpiral povezavo med projektnimi aktivnostmi in delom nacionalnega Kulturnega centra sv. Martina ter drugimi ustreznimi iniciativami v regiji, povezanimi z dediščino; kulturni promotor iz Maribora je dajal prednost spoznavanju in obiskovanju poti Via Sancti Martini znotraj lokalne skupnosti, v Dugem Selu (Hrvaška) je vršilec sprememb z vključevanjem strokovnjakov in članov občine sprožil proces vpisa lokalne dediščine sv. Martina na nacio-

Slika 13: Župan mesta Dugo Selo praznuje vpis dediščine sv. Martina na nacionalni seznam nematerialne kulturne dediščine, oktober 2019.

Slika 14: Udeleženci mariborske lokalne platforme deležnikov in kulturni promotor pred najstarejšo trto na svetu v Mariboru, oktober 2019.

Slika 15: Člani mestnega sveta in predstavniki lokalne skupnosti med slovesnostjo podeljevanja nagrad v okviru Natečaja za ideje NPA (Albenga, november 2018).

nalni seznam nematerialne kulturne dediščine, kar je predpogoj za vpis dediščine sv. Martina na UNESCOV seznam.

3.4 Kako organizirati uspešen sestanek predstavnikov lokalne platforme deležnikov?

Interaktivni sestanki in delavnice zajemajo uporabo različnih participativnih metod in orodij (npr. svetovna kavarna, proaktivna kavarna, metodologija OPERA (angl. *own, pair, explain, rank and arrange*), metoda neto mapiranja, okrogle mize, metoda nevihta možganov), ki zagotavljajo, da v pogovoru aktivno sodelujejo vsi udeleženci. Takšen pristop terja sposobnega moderatorja, ki je zmožen ohranjati pravo smer sestanka, spodbujati dobre odnose med

udeleženci in olajšati celoten proces, zlasti ko se pojavijo stališča, povezana z močnimi čustvenimi odzivi. Moderator je lahko član projektne ekipe, oseba, pooblaščen s strani partnerske organizacije, ali zunanji strokovnjak. Ključnega pomena je, da se udeleženci sestanka počutijo sprejete in skupina ustrezno obravnava njihove predlagane ideje. Na ta način raste in se krepi zaupanje, medsebojno spoštovanje in prevzemanje različnih obveznosti s strani članov skupine.

»Cikel delavnic, s katerim smo začeli jeseni leta 2017, nam je omogočil vključevanje in sodelovanje z najrazličnejšimi deležniki. Prvič se je zgodilo, da so se predstavniki skupnosti usedli za skupno mizo in premišljevali o možnostih, ki jih imajo v okviru projekta NPA, spoznali kulturnega promotorja oz. vršilca sprememb in vse udeležence povabili k sodelovanju v participativnih procesih. Delavnica je potekala kot interaktivni informativni sestanek in vsi udeleženci so ohranili proaktivno držo, večina sodelujočih je doprinesla svoj prispevek in postavljala vprašanja. Vsi udeleženci so dobili kratek vprašalnik za preverjanje njihovega interesa za aktivno sodelovanje v procesu in ugotavljanje glavnih tem/področji, ki so po njihovem mnenju relevantna v povezavi s trajnostnim razvojem na lokalni ravni.«
Mestna občina Albenga, Italija

»Na tretjem sestanku lokalne platforme deležnikov v Benečiji se je zbralo približno 25 predstavnikov različnih sektorjev in strokovnih področij, da bi se pogovorili o možnostih vrednotenja dediščine sv. Martina v današnjem času. Sestanek je potekal v soboto zjutraj v hotelski konferenčni dvorani na kraju, ki je bil brez težav dostopen vsem udeležencem. Udeleženci so najprej dobili priložnost, da v sproščenem in prijateljskem okolju ob kavi in sladkem prigrizku spoznajo drug drugega. Nato so bili pozvani, naj poiščejo ustrezna področja za ukrepanje, medtem ko je moderator skupine vodil pogovor v smeri predlogov aktivnosti, ki bi jih bilo mogoče razviti. Metoda svetovne kavarne je bila uspešna tako z vidika končnih izdelkov kot tudi odziva udeležencev. Odbor združenj UNPLI je s tem dobil ogromno gradiva za nadaljnje delo.«
UNPLI, Benečija, Italija

3.5 Zakaj so proslave in kulturni dogodki tako pomembni?

Kulturni dogodki in proslave (npr. Zgodovinski karneval Savaria, procesija sv. Martina v Dugem Selu, martinovanja itd.) ter druge kulturne iniciative (npr. vodeni pohodi, predavanja) so v osrčju procesa oblikovanja in utrjevanja skupnosti. Praznovanja so vedno predstavljala pomemben del skupnosti in pomenila učinkovit način krepitev zaupanja med državljani. V današnjem času se organiziranje dogodkov in festivalov navezuje na sodelovanje mnogih predstavnikov iz različnih javnih in

zasebnih organizacij (npr. muzejev, knjižnic, nevladnih organizacij, raziskovalnih institucij, turističnih organizacij in podjetij). S tem proces priprave dogodka nudi priložnosti za izmenjavo znanja, izkušenj in idej. Še več, udeleženci na dogodku nimajo le priložnosti pokazati in prodati svojih izdelkov, ogledati si nastopov in preživeti nekaj lepih trenutkov, temveč se lahko pogovarjajo med seboj, spoznavajo nove ljudi, pričnejo s neformalnim in formalnim sodelovanjem ter oblikovanjem lokalnih razvojnih mrež.

»Poletni praznik sv. Martina je potekal 1. julija 2018, udeležili so se ga vsi prebivalci Dugega Sela, obeležili so nastanek odtisa stopala sv. Martina, program je popestrila razstava vina in procesija. Glavni dogodek je bila podelitev priznanj vinarjem. V mesecu novembru je bila procesija sv. Martina, pri kateri so aktivno sodelovali tudi srednješolci, ki so ponazorili različne osebe iz življenja sv. Martina. Glasbena šola je izvedla koncerte, s čimer je poudarila, kako pomembno je, da sodelujemo z drugimi. Občina Dugo Selo je vsem udeležencem zagotovila obrok. Nekateri udeleženci so le opazovali (bili navzoči), drugi pa so tudi prispevali k dogodku (ponudili brezplačne storitve) ali aktivno nastopali, sodelovali v organizaciji dogodka itd. Med poletnim dogodkom sv. Martina je bil predstavljen tudi projekt NPA in posredovan poziv za sodelovanje na Natečaju za ideje.«
Mesto Dugo Selo, Hrvaška

Slika 16: Etnološka prireditev na hribu sv. Martina v Dugem Selu (Hrvaška, september 2019).

Sliki 17, 18: Odtis stopala in smerokaz v mestu Sombotel (Madžarska).

»Institut sv. Martina Deželnega muzeja Savaria je 18. septembra 2019 organiziral voden pohod, imenovan **‚Follow the steppingstones‘** na temo zgodovinske pešpoti sv. Martina (Via Historica Sancti Martini). Začetna točka pohoda je bila Cerkev sv. Martina, zaključek pa Cerkev na Kalvariji, vmes so bili na devetih postajah predstavljeni posamezni deli življenja dveh priljubljenih svetnikov iz Sombotela, sv. Martina in sv. Quirinia. Program je bil posvečen šolarjem. Učenci so se lahko seznanili s pešpotjo, znamenitosti so bile ob pomoči strokovnih vodnikov razdeljene na več delov. Poleg tega so bile informacije predstavljene na zabaven in realističen način, saj se je udeležencem pridružil »pravi rimski legionar«. Mestna občina Sombotel, Madžarska

Sliki 19, 20: Utrinki iz preizkušanja aplikacije v vrtcu v Sombotelu.

»V okviru projekta NewPilgrimAge so v Sombotelu razvili moderno informativno-komunikacijsko orodje, s katerim so predstavili prvine lokalne materialne in nematerialne dediščine kulta sv. Martina in pri tem uporabili tehnološke rešitve 21. stoletja ter inovativen sklop različnih instrumentov.

Testiranje aplikacije, oblikovane za več ciljnih skupin, je potekalo julija 2019 v vrtcu v Sombotelu. Sodelovali so vzgojitelji, razvijalci aplikacije, lastniki projekta in

predšolski obiskovalci vrtca, ki so se aktivno vključevali v preizkušanje aplikacije. Otvoritev na dan testiranja se je začela z nagovorom župana dr. Tivadarja Puskása, ki je najprej izrekel dobrodošlico vsem navzočim. Program se je nadaljeval z interaktivno lutkovno predstavo, ki je s pomočjo pogovora in lutk otroke prijazno spomnila na zgodbe iz življenja sv. Martina.«

Mestna občina Sombotel, Madžarska

Sliki 21, 22: Domiselno in netipično popotovanje vzdolž poti Via Sancti Martini tekem mednarodnega Sejma idej v Trevisu (v Italiji), marec 2019.

»Odbor združenj UNPLI iz italijanske Benečije je 30. marca 2019 gostil mednarodni Sejem idej, kjer so partnerji NPA predstavili svoje delo in ideje, ki so jih v okviru projekta razvili na lokalni ravni. Ni šlo za tradicionalen sejem, partnerji so si namreč zadali dogodek organizirati v obliki popotovanja od mesta do mesta, pri katerem bodo obiskovalci spoznavali partnerje NPA ter odkrivali življenje in dediščino sv. Martina. Kako? S pomočjo zabavnih iger, organiziranih na vsaki partnerski postaji. Otroci in mladi so zares uživali.«

UNPLI, Benečija, Italija

4. Proces vrednotenja, novi kulturni izdelki in storitve

Kulturna dediščina je obogatena z zakladi iz preteklosti, ki so nam jih zapustili naši predniki. Od današnjih razmer in pogledov pa je odvisno, kaj iz preteklosti bomo izbrali, kaj bodo ljudje priznavali in cenili. V okviru projekta NPA so izbrana področja vrednotenja dediščine sv. Martina predstavljali zlasti

svetost, družbena inovativnost in vključevanje, kultura in umetnost, izobraževanje, turizem in romarstvo ter lokalne in ljudske tradicije. Člani lokalnih platform deležnikov so bili prepričani, da lahko s prevrednotenjem kulturne dediščine močno okrepijo družbene in kulturne prakse ter ekonomski razvoj mest in to tudi z vidika turizma.

4.1 Kako začeti s procesom vrednotenja?

Pri ugotavljanju, kaj lokalni deležniki cenijo in smatrajo kot ustrezno za nadaljnji razvoj in posredovanje prihodnjim rodovom, je mogoče uporabiti različne metode. Partnerji NPA so se posluževali vrste aktivnosti, katerih namen je bil vključevanje skupnosti v ta proces.

Izvedba osebnih srečanj, intervjujev in priprava zgodb iz časovnih kapsul, ki so jih projektni partnerji opravili z različnimi deležniki (nosilci dediščine, voditelji skupnosti, člani društev, šolami, turističnimi organizacijami, predstavniki cerkve, župani, predstavniki podjetij itd.), je projektnim ekipam omogočalo ne samo spoznavanje ustreznih zgodovinskih, etnografskih in drugih

primernih informacij o lokalni dediščini temveč tudi njihov pogled, želje, ideje, problematike in izkušnje, ki so potrebne za nadaljnje ukrepe in pobude. Na ta način so se partnerji približali načinu življenja skupnosti in ugotovili, kaj lokalni prebivalci posebej cenijo, kaj bi radi ohranili in razvijali naprej. »Zgodbe iz časovnih kapsul« so bile objavljene na družbenih medijih (Facebook, spletna stran projekta, YouTube), deležniki so vsak na svoj način pripovedovali o dediščini sv. Martina ter razlagali, kako razumejo njegove vrednote z vidika sodobnega življenja, kako bi jih bilo mogoče razviti in kako omenjeno dediščino uporabiti za nadaljnji družbeni in ekonomski napredek.

»Ker sem deloval na področju kulture, sem se začel osredotočati na dediščino sv. Martina. Organiziral sem manjše dogodke, sestavljal brošure, označil prve morebitne odseke romarske poti in določil poimenovanje Via Sancti Martini, za katero sploh nisem vedel, ali je slovnično pravilno. Slednje je vodilo k ustanovitvi našega združenja, preko katerega smo se povezali z veliko potjo sv. Martina in krovnimi organizacijami v Toursu, ki so koordinirale tudi druga združenja, povezana s sv. Martinom.«

Slika 23:
Róbert Orbán,
predsednik
združenja Via
Sancti Martini
- Madžarska

Predavanja, konference, delavnice: Ko je določenih nekaj področji za vrednotenje in je skupnost soglasna glede potenciala za razvoj, se spleta povabiti nekaj strokovnjakov ali predstavnikov drugih področij dediščine in razpravljati o primerih dobrih praks, njihovih koristi in slabosti, ki se navezujejo na vrednotenje dediščine. Na ta način lokalna skupnost ugotovi, da ni edina, ki se sooča z razvojem lokalne

dediščine ter hkrati dobi priložnost za izmenjavo izkušenj s predstavniki skupnosti, ki že prakticirajo naloge, s čimer se neka skupnost šele sooča. Strokovnjaki prav tako lahko pomagajo delovnim skupinam z nadaljnjim opredeljevanjem izbranih področij vrednotenja, zlasti s konkretnimi izdelki in storitvami (orodji IKT, turističnimi načrti poti, izobraževalnimi programi, infrastrukturo za romarje itd.).

»Tekom projekta NPA so projektni partnerji organizirali različna predavanja tako na lokalni kot tudi mednarodni ravni. V okviru vmesnega projektnega dogodka, ki ga je oktobra 2018 organizirala občina Albenga (Italija), je podžupan mesta Matera Nicola Trombetta imel navdihujočo predstavitev, kako je prevrednotenje kulturne dediščine mesta Matera slednjega spremenilo iz »sramote Italije« v evropsko prestolnico kulture leta 2019 ter je tako kultura postala družbeno in ekonomsko gonilo razvoja mesta.«

Slika 24:
Nicola Trombetta,
podžupan mesta
Matera v Italiji.

4.2 Razvoj inovativnih izdelkov in storitev

Dediščina skupnostim lahko pomaga pri krepitvi lastne družbene identitete in turizma, spodbujanju medčloveških in medgeneracijskih odnosov, bogatenju programov vseživljenjskega učenja ter izboljšanju tržnih zamisli za nove komercialne izdelke itd. Lokalne skupnosti je treba opolnomočiti in spodbuditi k vzdržni uporabi lokalne dediščine kot pomembne kulturne sile za razvoj novih izdelkov in storitev, ki bodo temeljili na tradiciji in lokalnem zgodovinskem ozadju, njihovo dodano vrednost pa bodo predstavljala sodob-

na področja vrednotenja, kreativni pristopi in tehnološka orodja.

Partnerji NPA so razvili storitve in izdelke, ki jih je mogoče uporabiti za krepitev zavesti o zapuščini sv. Martina in njegovih socialnih vrednotah za boljše življenje v sedanjem času; vključevanje mladih in manjših podjetji v vrednotenje praks, povezanih z dediščino; spodbujanje vzdržnega turizma, ustvarjalne industrije in gospodarskega razvoja; krepitev socialnih vrednot, kot so solidarnost, gostoljubnost, medgeneracijsko sodelovanje itd.

4.3 Kako generirati ideje za nove izdelke in storitve?

Inovativen pristop, ki so se ga posluževali partnerji NPA, je zajemal organizacijo natečaja novih idej. Slednji je omogočil vključevanje različnih ciljnih skupin, zlasti mladih, lokalnih društev, raziskovalnih centrov in podjetij v generiranje novih idej za boljše vrednotenje in promocijo materialne in nematerialne dediščine, povezane s sv. Martinom.

Pomembno je vedeti, da so lokalne projektne ekipe NPA še pred pozivom za zbiranje idej določile tudi zelene ciljne skupine. Treba je poudariti, da morajo biti pozivi, namenjeni mladim, preprosti in ustrezati znanju in sposobnostim mladih (odvisno od ciljne starostne skupine), medtem ko

je razvijalcem IKT treba zagotoviti jasne tehnične usmeritve. Te razlike je treba upoštevati tudi pri določanju komunikacijskih kanalov. Poziv za mlade je mogoče objaviti na družbenih medijih, medtem ko je treba pozive, namenjeni drugim ciljnim skupinam, oglaševati s pomočjo bolj tradicionalnih orodij (npr. lokalni časopis, spletne strani občin, lokalne radijske postaje itd.). Četudi poziv za zbiranje idej ni uspešen, ni treba obupati. Premisliti je treba o drugih načinih spodbujanja lokalne skupnosti za sodelovanje, denimo v obliki intenzivnega dela z učitelji na šolah ali natančnejše predstavitve poziva s pomočjo osebnih interakcij v podjetjih, združenjih ipd.

»Glavni namen Natečaja idej, predstavljenega v oktobru 2018, je bil povečati ozaveščenost o povezavi med mestom in sv. Martinom. Lokalna skupnost je bila povabljenja k posredovanju predlogov za ukrepe, s pomočjo katerih bi bilo mogoče ovrednotiti duhovno dediščino sv. Martina in bogato arhitekturno ter umetniško zapuščino mesta, obenem pa krepiti mednarodno sodelovanje, saj se mesto navsezadnje nahaja na poti Via Sancti Martini.«

Mestna občina Albenga, Italija

Potem, ko so bile ideje izbrane, so partnerji NPA skupaj s člani lokalne platforme deležnikov in drugimi zunanjimi strokovnjaki začeli razmišljati o razvijanju novih/dodatnih storitev in izdelkov. Najprej

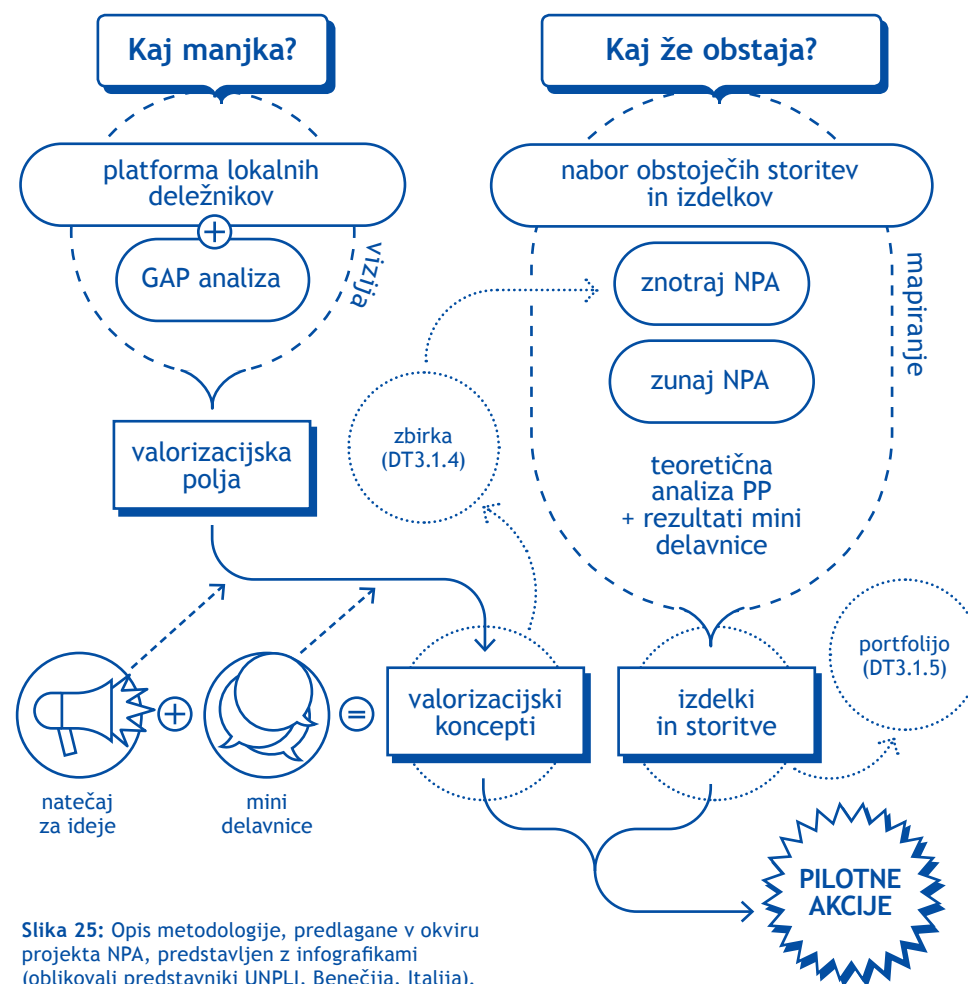
so pripravili zbirko konceptov lokalnega vrednotenja (npr. jednat nabor ukrepov), ki naj bi jim pomagala v procesu odločanja o načrtih za izvajanje pilotnih akcij na lokalni ravni.

»Pred oblikovanjem lokalnih področij vrednotenja dediščine (koncepta) je bilo izvedenih več aktivnosti: analiza vrzeli, natečaj za ideje, predstavitev najboljših idej in razprava, ki je vključevala tako meščane Dugega Sela kot tudi člane lokalne platforme deležnikov. Pri zasnovi koncepta za vrednotenje so bile vse te stopnje upoštevane. Koncept dejansko predstavlja načrtovane aktivnosti, ki temeljijo na nagrajenih pilotnih idejah, ki imajo potencial varovanja dediščine sv. Martina in njenega oživljanja na sodoben način. Tako se bodo lahko državljani, ki so njeni nosilci, pa tudi obiskovalci z njo lažje poistovetili ter se naučili v njej uživati.«

Mesto Dugo Selo, Hrvaška

Še preden so partnerji začeli delati na izvajanju izbranih pilotnih akcij, so pripravili portfolije lokalnih kulturnih produktov in storitev. S tem so preučili okolje, v katerem bi kulturne storitve in izdelki nastajali, premislili o zagotavljanju vzdržnih pristopov in povečevanju možnosti za doseganje

splošnega cilja, t.j. vrednotenja dediščine sv. Martina v Evropi. Portfoliji so vsebovali navedbo razlogov za izbor področij vrednotenja dediščine sv. Martina, opis izdelkov/storitev, potencialne koristnike, geografsko pokritost, dejavnike uspeha, uporabnost storitev/izdelkov in predvidena tveganja.

Slika 25: Opis metodologije, predlagane v okviru projekta NPA, predstavljen z infografikami (oblikovali predstavniki UNPLI, Benečija, Italija).

5. Orodja IKT za promocijo kulturne dediščine

Informacijske in komunikacijske tehnologije (IKT) so v prejšnjih letih pomembno vplivale na prakse povezane s kulturno dediščino. Poleg snemanja, obdelave podatkov in vizualizacije, ki so splošno znani pristopi pri uporabi IKT na področju dediščine, postaja IKT vse pomembnejša tudi pri spoznavanju in spreminjanju pomena in pomembnosti kulturne dediščine v določenem okolju. Z zagotavljanjem orodij in platform za sodelovanje različnih deležnikov (mladih, turistov, profesionalcev,

posameznikov s posebnimi potrebami itd.) se izboljšuje znanje o kulturni dediščini, identificirajo se metode za nove iniciative povezane za krepitev zmogljivosti skupnosti in opolnomočenje državljanov, ki živijo v krajih z bogato dediščino.

Projektne partnerji projekta NPA so se osredotočili na izziv uporabe IKT pri vključevanju novih ciljnih skupin, denimo otrok ali mladih, uporabo IKT (družbenih medijev, npr. Facebooka, Twitterja, e-časopisov) za izgradnjo

in krepitev mednarodnih skupnosti vzdolž kulturne poti Via Sancti Martini in predstavitev idej glede renoviranja materialne kulturne dediščine (cerkve

sv. Martina v Dugem Selu), ki jo načrtujejo restavratorji in občina ter bi ustrezala sedanjim in prihodnjim potrebam.

5.1 Različni načini uporabe orodij IKT pri vrednotenju kulturne dediščine

V kolikor IKT orodja uporabimo na pravi način, potem jih lahko učinkovito izkoristimo na šestih glavnih področjih, ki prispevajo h krepitvi kulturne dediščine za sodobne, socialne, ekonomske in kulturne namene. To so: intelektualna in fizična dostopnost, dokumentiranje in snemanje na kraju samem, zagotavljanje več kontekstov razlage, ohranjanje avtentičnosti, uravnovešanje obiskanosti in vidikov ohranjanja, olajšanje sodelovanja z javnostjo. Pri tem posamezna orodja

IKT običajno niso omejena zgolj na eno od naštetih področij, temveč združujejo več izmed njih. Omenjena orodja IKT med drugim pogosto uporabljamo tudi za komunikacijo in promocijo kulturne dediščine.

Partnerji pri projektu NPA so razvili različne izdelke in storitve za boljše vrednotenje in interpretacijo zapuščine sv. Martina. V nadaljevanju izpostavljam nekaj ugotovitev iz zbranih izkušenj.

5.1.1 Intelektualna in fizična dostopnost

»Spletni portal 'Scopri Albenga web portal' (Odrijte Albengo) vključuje tri turistične poti, ki so prikazane na panojih v centru mesta, tu lahko uporabniki aktivirajo posebne kode QR. Prva je rdeča pot, ki je namenjena najmlajšim in odkrivanju življenja sv. Martina s pomočjo prilagojenih zgodb med sprehajanjem po trgih zgodovinskega mestnega središča. Druga načrtovana pot je modre barve in obiskovalce popelje skozi zgodovinsko središče in njegove stolpe ter posebej poudari dva kraja, ki mesto povezujeta s sv. Martinom: ulico Via Julia Augusta in Večpredstavnostni center o otoku Gallinara. To pot je zasnovala skupina mladih prostovoljcev, ki so vključeni v

ohranjanje zapuščine. Tretja pot je zelena in obiskovalce vodi skozi celotno mesto ter jim pomaga odkriti kulturno dediščino Albenge na osnovi znanstveno podprtega zgodovinskega pristopa. Ta načrt je bil oblikovan v okviru posebnega instituta (Mednarodni institut Ligurskih študij), ki je z zgodovinskega in znanstvenega vidika nadziral oblikovanje vseh poti.«

Mestna občina Albenga, Italija

Sliki 26 in 27: Predstavitev rdeče poti in lova na zaklad za mlade ter modre poti, ki vodi v Več-predstavitveni center o otoku Gallinara. Na otoku v bližini mesta je sv. Martin za kratek čas domoval.

»Digitalna platforma 'Pot sv. Martina skozi Maribor' vključuje mobilno aplikacijo in spletno stran kulturne poti sv. Martina s tremi možnimi potmi skozi mariborsko mestno občino. Del aplikacije so tudi opis projekta NPA, informacije o sv. Martinu, njegova pot, interaktivni zemljevid z

označenimi znamenitostmi, ki so opremljene z besedilom in sliko, ter kviz s 25 vprašanji o Stari trti. Pri reševanju kviza uporabnik pridobiva dodatne informacije o Stari trti in kulturni dediščini, povezani s sv. Martinom. Interaktivni zemljevid vključuje glavne znamenitosti, trenutno jih je 29. Aplikacija beleži položaj uporabnika in telefon začne vibrirati, ko se približa naslednji pomembni znamenitosti. S klikanjem na točke na zemljevidu si uporabnik lahko prebere opis in ogleda fotografije posameznih znamenitosti, prisluhne avdio predstavitvi izbranih znamenitosti itd. Spletno aplikacijo dopolnjuje spletna stran. Aplikacija, spletna stran in kviz so trenutno na voljo v dveh jezikih (slovenščini in angleščini).«

Mestna občina Maribor, Slovenija

Slika 28: Digitalna platforma
»Pot sv. Martina skozi Maribor«
(mobilna aplikacija, kviz, spletna stran).

5.1.2 Ukrepi, usmerjeni v dokumentiranje in snemanje na kraju samem

»Virtualna razstava/ogled je naložljiva aplikacija, ki nam predstavi cerkev sv. Martina na Martinovem hribu v Dugem Selu (na Hrvaškem) v obliki virtualnega ogleda, interaktivnega načrta cerkve, informativnih eksponatov/slik/točk in tematske brošure z 2D vsebino (slikami, besedilom in aktivnimi povezavami). Aplikacijo in virtualno razstavo/igro/ogled je mogoče naložiti na prenosni računalnik, tablico ali pametni telefon. Dediščina

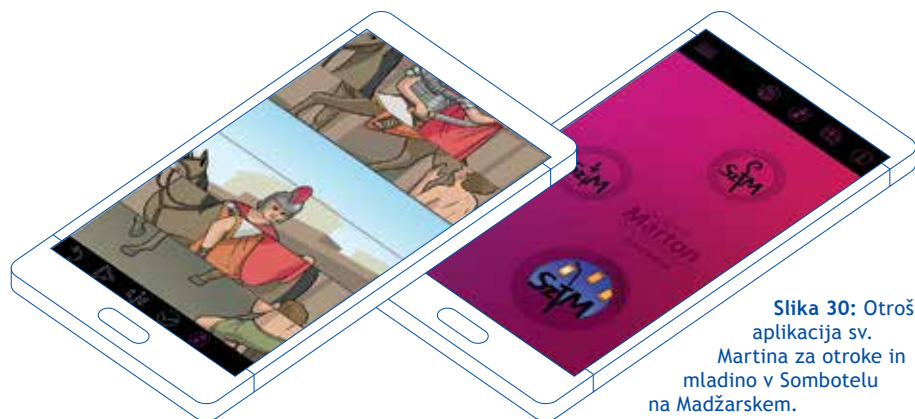

Slika 29: Stara Cerkev sv. Martina v Dugem Selu (na Hrvaškem) v ruševinah in nova cerkev v prihodnosti.

sv. Martina je uporabniku predstavljena v okviru 10 vsebin preko slik/eksponatov, razporejenih po 3D modelu cerkve, ter s pomočjo tematske knjižice iz diapozitivov. Dve vsebini sta ravno tako predstavljeni v obliki virtualnega 3D modela. Aplikacija omogoča ogled prenovljene cerkve, kot bo izgledala v prihodnosti. Obenem ponuja veliko informacij o preteklosti. Poskrbi za čisto novo izkušnjo in uporabnikom nudi veliko zabave, saj novo znanje lahko pridobijo kar z igranjem igre.«
Mesto Dugo Selo, Hrvaška

5.1.3 Ukrepi, usmerjeni v zagotavljanje več različnih kontekstov razlage

»Cilj projektne akcije je bil ustvariti aplikacijo za otroke, ki ponuja veljavne in primerne informacije o življenju sv. Martina in z njim povezane dediščine. Vsebina, predstavljena v obliki igre, je prilagojena starosti uporabnikov, ki jim z barvito, zanimivo in navdihujočo vsebino pomaga bolje razumeti bistvo in pridobiti več znanja. Drugi cilj oblikovanega orodja IKT je bil ponuditi uporabnikom visokokakovostno uporabniško izkušnjo, ki bo zanesljivo delovala na napravah s sistemom Android in iOS. Ciljna skupina je razdeljena v tri podskupine: predšolske otroke (4–6 let), šolarje (7–9 let) in družine z otroki. Aplikacija je primerna tudi za uporabo v okviru izobraževalnih programov, sakralnih in kulturnih institucij ter za turistične obiskovalce Sombotela. Otroci lahko pod nadzorom odrasle osebe aplikacijo uporabljajo povsem samostojno. Za starejše otroke (od 6 let naprej) je vsebina obogatena s pisnim besedilom in vključuje nekoliko težje naloge.«
Mestna občina Sombotel, Madžarska

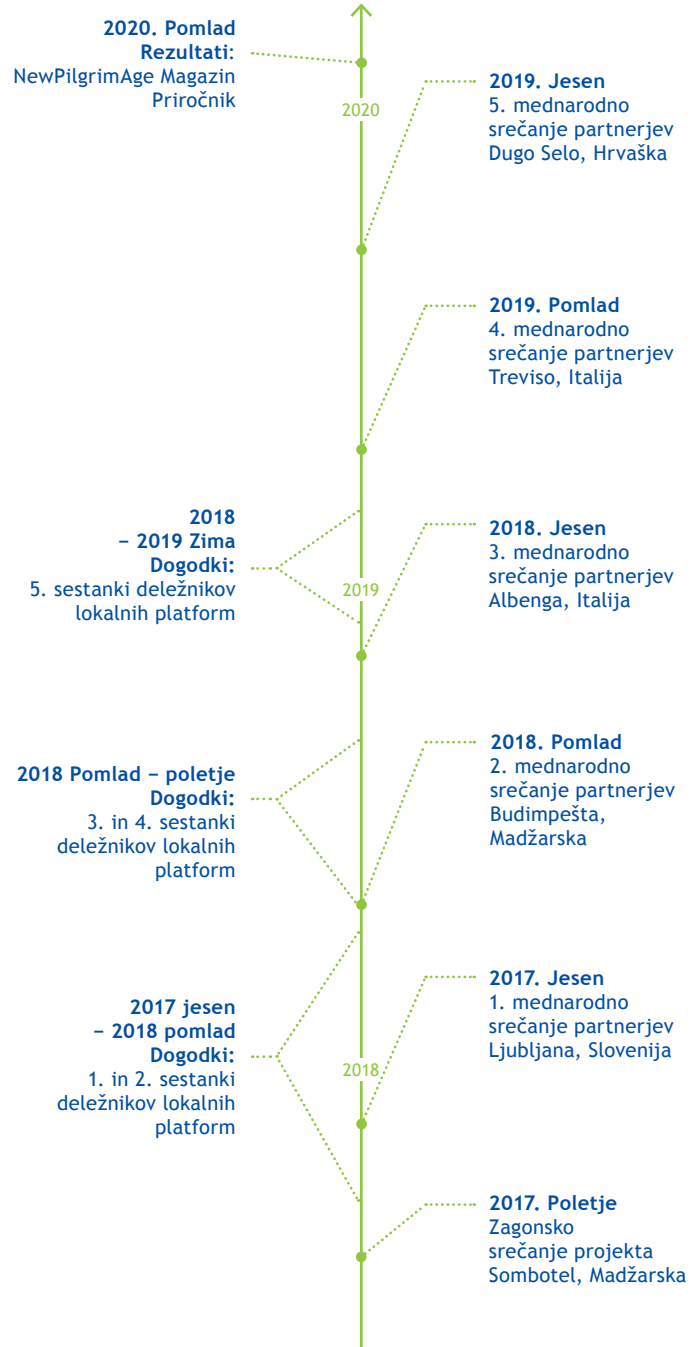
Slika 30: Otroška aplikacija sv. Martina za otroke in mladino v Sombotelu na Madžarskem.

Slika 31: Govoreči zemljevid sv. Martina v Benečiji v Italiji. (smARTradio™)

5.1.4 Ukrepi, ki omogočajo večje sodelovanje javnosti

»'Govoreči zemljevid svetega Martina' v Benečiji vsebuje devet so-oblikovanih digitalnih avdio/video posnetkov zgodb, obogatenih z branjem in ilustracijami profesionalnih ilustratorjev. Primeren je zlasti za mlade in romarje iz drugih držav, ki želijo spoznati lokalne tradicije, en dodaten videoposnetek z zgodbo je na voljo tudi v italijanskem znakovnem jeziku. Avdio in video posnetke z zgodbami so pripravili strokovnjaki (pripovedovalci) kot rezultat navdiha, ki so ga dobili med obiskom izbranih lokacij. Člani osebja odbora združenj Pro Loco in lokalni prebivalci so bili aktivno vključeni v sooblikovanje vsebine zgodb. Zbirali so zgodbe in legende ter iskali posamezne podrobnosti, ki pričajo o navzočnosti sv. Martina v teh krajih.«
UNPLI, Benečija, Italija

Zaključek

Kulturno dediščino v modernem svetu in globalnih družbah dojemamo v kontekstu novih razvojnih paradigem. Nov koncept razumevanja dediščine zahteva boljše sodelovanje med glavnimi deležniki na področju razvoja, zlasti strokovnjaki, lokalnimi nosilci odločanja, lokalnimi skupnostmi in podjetniki. Vsi vključeni akterji bi morali biti ponosni na pretekle dosežke in motivirani za skupne korake v smeri interaktivnega posredovanja dediščine mlajšim rodovom.

Obstaja mnogo metod in tehnik vključevanja javnosti in odločanja o razvoju lokalnih skupnosti ter vzpostavitvi učinkovite izmenjave izkušenj, dobrih praks, idej in želja. Vendar proces vključevanja ni preprost in v praksi lahko deležnikom predstavlja velik izziv.

Pomembno sporočilo, ki ga želijo partnerji NPA posredovati, je, da so projekti, povezani z dediščino, brez upoštevanja glavnih akterjev dediščine (zlasti lokalnih prebivalcev), značilnosti naravnega in kulturnega okolja ter življenjskega načina ljudi kot pisanje knjige v neznani abecedi: knjiga je lahko na polici, vendar bo ostala nedotaknjena, neprebrana in neuporabljena.

Aktivnosti, povezane z dediščino, spodbujajo vsakogar k premisleku o dosežkih naših prednikov, povezovanju ljudi in nadaljnjim skupnim korakom v smeri vzdržne uporabe dediščine za sedanje in prihodnje rodove.

Nastop folklorne skupine na martinovanju v Ljubljani, november 2017.

Urednica: dr. Jasna Fakin Bajec, ZRC SAZU, Slovenija
 Avtorji: partnerji NPA
 Prevod iz ang. jezika in lektura: K&J GROUP D.O.O.
 Fotografije: partnerji NPA
 Grafično oblikovanje: Mindspace, Madžarska
 April 2020

Priročnik je del projekta NPA (Projekta NewPilgrimAge – »Reinterpretacija dediščine sv. Martina in z njim povezanih vrednot delitve kot novi promotor na skupnosti temelječe gostoljubnosti v 21. stoletju«, program INTERREG, Srednja Evropa, 2017-2020).
 Vodilni partner: Mestna občina Sombotel, Madžarska

Partnerji: Mestna občina Maribor (Slovenija), Mesto Dugo Selo (Hrvaška), Mestna občina Albenga (Italija), Regionalni odbor združenj Pro Loco v Benečiji (UNPLI, Italija), Mindspace Nonprofit Ltd. (Madžarska) in Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti (Slovenija)

Priročnik je nastal v okviru projekta NewPilgrimAge, podprt s strani programa Interreg Srednja Evropa, ki se financira iz Evropskega sklada za regionalni razvoj.

